

הארץ, "תרבות וספרות", 20.5.1994, ב8

אל מעבר למודל הקסטנרי

שביט זהר

יש ילדים זיגזג, דויד גרוסמן, הספרייה החדשה, הקיבוץ המאוחד/סימן קריאה, 300 (1994, עמודים)

הקלישאה שספר טוב לילדים הוא ספר שגם מבוגרים יכולים ליהנות ממנו הפכה משום מה לסוג של שבח. מאז שק"ס לואיס טבע את הקלישאה הזאת, היא חוזרת וצפה כמעט בכל דיון על ספרות ילדים. לחוזר עליה נדמה שבכך הוא "מרים" את הספר שהוא מתייחס אליו מאיזו מדרגה נמוכה. לכתוב ההיפך לא יעלה, כמובן, על הדעת; מי שיתייחס לספר למבוגרים כספר שגם ילדים יכולים ליהנות ממנו, יתכוון בוודאי לגנותו.

הקביעה הנדושה הזאת אינה מבחינה בין "איכויות ספרותיות" המופנמות לכאורה בכל אחד מסוגי הספרים, אלא מבטאת יחס פטרוני כלפי ספרות הילדים. המשתמשים בקלישאה מכירים את ספרות הילדים רק באופן שטחי, ובכל זאת אין להם שום היסוס לשפוט את כולה ולהיחפז ולציין את מה שנראה להם כספר יוצא דופן בסוגו. ההנחה המובלעת בדבר שבח כגון "זה יותר מספר לבני הנעורים" היא שמדובר בספר שחורג מגבולותיה של ספרות הילדים המקובלת, ולכן יש לו סיכוי לגרום הנאה גם למבוגרים, שהרי לא יעלה על הדעת, שגם "סתם" ספר לילדים יכול לרכוש את לבו של הקורא המבוגר.

ספרו של גרוסמן כתוב בידו האמונה של סופר מנוסה, השולט בז'אנר ובמנגנוניו. אבל מי שמכיר את מיטב ספרות הילדים העברית והכללית ייווכח לדעת שאין ב"יש ילדים זיגזג" שום חידוש ואין הוא שונה מכמה מן היצירות המשבחות של ספרות הילדים. יתר על כן, הוא נטוע עמוק בתוך שנות ה-50 ותחילת שנות ה-60, וכלל לא נכתב כחלק מההתרחשות העכשווית של ספרות הילדים. קריאתו, שהיא בדרך כלל שוטפת ולפעמים אף רוויית מתח, מלווה לעתים קרובות בתחושה אופיינית למקרא ספרי ילדים רבים, התחושה של { @DEJA VU }.

מסגרת ההקשר המיידית של "יש ילדים זיגזג" הם ספריו של אריך קסטנר, שתורגמו לעברית כבר בשנות ה-30, ובמיוחד "אמיל והבלשים" ו"35 במאי". לא זו בלבד שגרוסמן מצטט ישירות מקסטנר, אלא שהספר נשען על המודל הקסטנרי (דרך תרגומיו לעברית, צריך להדגיש) גם ברמת העלילה וגם באפיון הדמויות, בידע שלהן על העולם, ולעתים ולמרבה הצער גם בטרחנות הרבה של המספר הגולשת לא אחת להתפייטות.

עם זאת, הצעיד גרוסמן את הסיפור אל מעבר למודל הקסטנרי. הוא יצר סיפור הרפתקאות וסיפור בלשי, המתרחשים לפחות בשני צירים - ציר ההרפתקאה והחידה, וציר המסע אל גילוי העצמיות. הפתרון הכרוך במסע הוא גם הפתרון של הזהות העצמית, והוא, כמו המסע, משותף לגיבור נונו ולכל הקרובים אליו. אלא שגם לחדש את קסטנר זה סיפור ישן. ספרות הילדים המודרנית מתוחכמת ומורכבת מזו שקדמה לה, ולעומתה ספרו של גרוסמן פשוט לא מעודכן, ולפעמים אפילו מביך. הוא מביך כי יש משהו טרחני עד נלעג בחידודי הלשון השזורים לכל אורך הספר; ויש גם משהו מביך בקטעים המתפייטים ובסגנון הנמלץ, הבא כאילו להעיד ש"ככה כותבים ספרות גבוהה לילדים ולמבוגרים כאחד". אפילו הסוף הטוב שלו כבר אינו מאפיין בהכרח את ספרות הילדים הנכתבת כיום, והוא אולי החלק המאכזב ביותר בספר.

"יש ילדים זיגזג" מתאר הרפתקאות של ילד, כמעט נער, במסע אל עצמו ואל גילוי עברה של אמו ועברם החסוי לא פחות של אביו, סבו וסבתו. גרוסמן בנה

סיפור הרפקתאות בלשי, ובו לעתים הרפתקאות מסמרות שיער. אבל צירי הזמן השונים נבנים באופן כמעט מכני באמצעות הקישורים ההרמטיים, והשימוש בתבניות הכמעט-מיסטיות, כמו נבואת מותה של האם, והדמיון בין התנהגותו של ננו להתנהגותה של אמו. חלקם מוחמצים בגלל הולכת הסיפור לקראת הסוף, הטוב עד לזרא, שבו נסגרים כמעט כל הצירים של הספר. לא זו בלבד שכל החוטים נקשרים בסופו של דבר, אלא שהם נסגרים כמעט כולם בדרך של השלמה וקבלה. הגיוון היחיד הוא בחירת מותה של האם, שאותה לפחות השאיר גרוסמן לא ממש פתורה.

המסופר מתואר משתי פרספקטיבות של מספר. לדמות המספר הקלאסי של קסטנר הוסיף כאן גרוסמן את הפרספקטיווה של המספר הילד. דמות המספר המבוגר הכותב מנקודת ראות מאוחרת בזמן אולי פתרה לגרוסמן את בעיית המהימנות של המספר, ויצרה אליבי לסוג הידע וההבנה שעומד לרשותו, אבל לא הרבה **מעבר** לזה. מבחינת מבנה הסיפור, גרוסמן כמעט אינו מנצל את כפילות הפרספקטיבות ואינו מעמיד באופן משכנע את ניגודיהן, או כל יחס אחר ביניהן. התוצאה היא מספר פטרוני, שמשמיע התחכמויות והתחננויות מביכות, שמדבר בטון שגולש לא אחת לדידקטיות ונעשה לעתים כמעט היסטרי בשל עודף רב של סימני קריאה, הדגשות, קיטועים והגזמות. בכל אלה מגלה גרוסמן מעט מדי כבוד לקורא שלו, אולי מפני שאינו מודע לכך שהקורא-הילד של היום מכיר ספרות מתוחכמת הרבה יותר מזו של שנות ה-50.

ואכן, הרבה כבוד לילד הקורא לא מצאתי כאן. לא ברור לי מדוע סבור גרוסמן, **שעל** כל עניין צריך לחזור כמה פעמים, בנוסחים שונים, כמו באיזה תרגיל כתיבה. אמנם בסגנון קסטנר מקובל לחזור **על** אותו עניין כמה פעמים, כדי להבטיח שהדברים יובנו, אבל בספרות הילדים של היום, שבה מככבת כבר הסופרת האוסטרית כריסטנה נסטלינגר, אין עוד כל צורך בכך.

חוסר הכבוד לילד ניכר גם בכך שזהו ספר מתפייט, ולא פיוטי, דוגמת ספריהן הנפלאים והפיוטיים של רוני גבעתי ושל נורית זרחי. זהו ספר מצטעצע ולא צעצועי, כמו ספריו של יהודה אטלס, וזהו ספר שמשחק במיתוסים, אך אינו בונה מיתוס כמו "גבעת ווטרשיף" של ריצ'רד אדמס ו"מלחמת בני ארץ בבני שחת" של דן צלקה.

הספר מלא, לטעמי, ביותר מדי קריצות אל הקורא המבוגר, ועשיר מדי ברמיזות ספרותיות, ההולמות סופר מתחיל וחסר ביטחון המודיע לקוראו: "אני מכיר, אני יודע". הציטוטים מסנט-אכזיפרי, קסטנר, סלינג'ר, רואלד דאל, דליה רביקוביץ ורבים אחרים מועילים אולי לתרגילי פרשנות **על** הספר, אבל אינם משרתים את הספר עצמו. ההומור של הספר, כמו ההומור הקסטנרי, הוא מאוד פטרוני, ולמעשה אחת המגרעות הגדולות שלו היא היותו חף מכל הומור ואירוניה.

מאז שנות ה-50 חלו שינויים גדולים בספרות הילדים הישראלית. דויד גרוסמן תרם לכך תרומה אף הוא, בעיקר בספרו "דו-קרב", הטוב בהרבה מן הספר הנוכחי, דווקא מפני שאין הוא טרחני כל כך, דווקא מפני שלא נכתב כשפניו אל שני סוגי קוראים.

בסופו של דבר, זהו ספר מאכזב, אף **על** פי שיש בו לא מעט פנינים, כמו הביקור הריטואלי בבית החרושת לשוקולד, ודמותה של המדריכה החפה מכל נהנתנות, או מעשי הרמאות של פליקס ובתו. אלה מדגימים את מה שגרוסמן יודע לעשות. אבל העמסת הרגשות, הטון הפטרוני וטרחנותו הרבה הופכים חלקים ממנו לדביקים ממש.

פורסם בתאריך - 20/05/1994